משפטים ב

א. עה"פ [1] „אם כסף תלוה וגו'" מעתיק רש"י בפירושו את התיבות „אם כסף תלוה את עמי", ומפרש: „ר' ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ מג' וזה א' מהן".

כוונתו של רש"י, בפשטות, לבאר: הלא גמילות חסדים היא מצוה וחובה [2], ולמה נאמר כאן „אם כסף תלוה" דמשמע שהוא דבר התלוי ברצונו של האדם? ולזה מפרש רש"י שתיבת „אם" בכתוב זה אין פירושה „רשות", כמו בשאר המקומות, אלא שבהתאם לתוכן המדובר כאן — הוא ענין של „חובה". ומצד הדוחק לפרש מובנה של תיבה זו באופן היוצא מן הכלל, לכן ממשיך רש"י לומר ש„מצא לו חבר", כי בג' מקומות בתורה „אם" פירושה „חובה", והם [3] (נוסף על פסוק זה): „ואם מזבח אבנים גו'" [4]; „ואם תקריב מנחת ביכורים גו'" [5].

וצריך להבין:

א) הרי בעוד כמה מקומות בתורה נאמר הל' „אם" ואי אפשר לפרשה „רשות" — ובכ"ז לא פירש רש"י שם שאינה „רשות", אלא „חובה". לדוגמא: „אם תטיב שאת וגו'" [6] (והכוונה היא ודאי, כי חובה על קין להטיב את מעשיו [7]); „ועתה אם שמוע תשמעו בקולי וגו'" [8]; „אם בחוקותי תלכו וגו'" [9]. ולמה דוקא [10] בפרשתנו (וב־ס"פ יתרו) הוכרח רש"י לפרש ש„אם" זה אינו „רשות" אלא „חובה".

ב) רש"י מעתיק הדיוק ש„כל אם ואם שבתורה רשות חוץ מג'" — והרי רש"י בעצמו פי' באופן זה בה' מקומות בתורה (נוסף על ג' המקומות הנ"ל — הנזכרים במאמר ר' ישמעאל, פירש כן במש"נ): „אם כופר יושת עליו וגו'" [11] — „אם זה אינו תלוי וה"ה כמו אם כסף תלוה [12], לשון

---

1) פרשתנו כב, כד.
2) וזה יודע התלמיד מפרש"י שלמד כבר. ראה לקמן ס"ב.
3) כמו שפרש"י יתרו כ, כב.
4) יתרו שם.
5) ויקרא ב, יד.
6) בראשית ד, ז.
7) וכמפורש: „ואם לא תטיב לפתח חטאת רובץ גו'". וראה פרש"י שם.
ואין לומר דכיון שנזכרה אפשריות אחרת — „ואם לא תטיב גו'", גם אם הראשונה חובה מתאים לומר „אם", דא"כ גם ב„ואם תקריב מנחת בכורים" מדובר לפנ"ז במנחות אחרות.
8) יתרו יט, ה. ראה פרש"י שם שמדבר בכללות „שמירת התורה".
9) ר"פ בחקותי. וראה פרש"י שם: שתהיו עמלים בתורה.
10) וראה מלבי"ם ליתרו כ, כב. ויקרא בתחלתו סקי"ב.
11) משפטים כא, ל.
12) ומזה מובן שאין לחלק בין „לי אשר" ל„כאשר" (ראה פרש"י יתרו שם) כבראי"ם וגו"א, כי מפורש ברש"י: כמו אם כסף תלוה.
ומ"ש בש"ח שכאן לא קאי לר"י אלא לרבנן, ולרבנן יש יותר מג' — צע"ג איך אפי"ל שרש"י מפרש במקום א' כדיעה א' (שיש ג' מקומות) ובמ"א כדיעה הפכית (שיש יותר מג') שהרי מפרש הוא פשט"מ — ואי אפשר שפשוטו של מקרא אחד — יסתור מקרא שני!

אשר, זה משפטו שישיתו עליו ב"ד כופר".

וכן עה"פ "ואם תקריב מנחת בי־כורים וגו'": פרש"י "הרי אם משמש בל' כי, שהרי אין זה רשות וכו' וכן ואם יהי' היובל וגו' "[13].

ג) פירושו של רש"י שייך רק לה־תיבות "אם כסף תלוה" שבכתוב — ולמה מעתיק גם "את עמי"?

ד) ידוע הכלל, כמדובר כמ"פ, שברובא דרובא אין רש"י מזכיר את שמו של התנא או אמורא שהוא בעל הפירוש שמביא. ובאם (חיפך ממנהגו בכ"מ) מביא דבר בשם אומרו — עכצ"ל שגם זה שייך להבנת פי' המקרא. וצלה"ב בנדו"ד מה מלמדנו זה שר' ישמעאל פי' כנ"ל?

ב. בפרשה הקודמת עה"פ "ואם מזבח אבנים וגו' " מביא רש"י מאמר ר' ישמעאל בפעם הראשונה[14], וממ־שיך ומפרט ואומר: "..אם זה משמש בל' כאשר.. שהרי חובה עליך לבנות מזבח אבנים שנא'[15] אבנים שלמות תבנה, וכן אם כסף תלוה חובה הוא שנאמר[16] והעבט תעביטנו.. וכן אם תקריב מנחת ביכורים, זו מנחת ה־עומר שהיא חובה כו' ".

וגם בפירוש דבריו אלו צריך להבין:

א) מדוע אינו מפרט ההוכחה שמנ־חת העומר היא חובה, כמו שמפרש גבי מזבח אבנים והלואה?

ב) למה בחר רש"י להוכיח שמזבח אבנים הוא "חובה", מהכתוב "אבנים שלמות תבנה וגו' " — ולא ממש"נ קודם לכן[17]: "ובנית שם גו' מזבח אבנים"?

ג) מהו הטעם שם — שמביא רש"י גם שם בעל המאמר (ר' ישמעאל)?

ג. והביאור בכ"ז:

כלל זה שאמרו ר' ישמעאל אינו כולל אלא אותם מקומות בתורה שתוכן ענינם הוא בגדר "רשות" ו"חובה", דאז יש לפרש "אם" הנאמר בהם בא' משתי הפנים: רשות ("אם" כמשמעו), או חובה ("אם" משמש בל' כאשר), ולהם כיוון ר' ישמעאל באמרו שכולם רשות חוץ מג',

משא"כ במקום שה"אם" מדבר ב־ענין שאינו בגדר רשות או חובה, אלא שזהו סיפור דברים ותנאי; או אפילו בדבר שיש בו חיוב, אבל מוכחא מילתא שלא נאמר בתור ציווי וחובה — הרי כל כגון אלו מלכתחלה אינם נכנסים בכללו של ר' ישמעאל, שאינו אלא ב"אם" המתפרש לרשות או לחובה[18].

וכמו שמובן זה בפשטות בפסוקים: "כי אם הלחם אשר הוא אוכל וגו' "[19]; "אם בהמה אם איש לא יחי' וגו' "[20] (שכבר למד אותם התלמיד), ועוד רבים כיוצא בהם — דמוכח מתופס ותוכנם, שהל' "אם" הנאמר

13) מסעי לו, ד.

14) שלכן מאריך יותר בפירושו שם, בפירוט הב' מקומות, בהוכחות וכו' משא"כ בפרשתינו שרק מעורר על הענין בכללות וסומך עמ"ש לקנ"ז.

15) תבא כז, ו.

16) ראה טו, ח.

17) תבא שם, ה.

18) וכמו שמשמע מל' ר"י עצמו: כל אם ואם שבתורה רשות כו' חובה וכו', ולא "תלוי" או "ספק" וכיו"ב — כי לא בא לפרש אלא אלו שהם בגדר רשות וחובה — לאיזה סוג הם שייכים.

19) וישב לט, ו.

20) יתרו יט, יג.

בהם אינו משמש כלל ל„רשות" או „חובה" (אלא במובן אחר לגמרי: „אך", „רק", „או") [21].

וכן הוא הדבר בל' „אם" בהכתובים דלהלן (אף שהם מסוג שונה): „הלא אם תטיב שאת וגו' " [6] — דודאי שדבר זה אמרו הקב"ה לקין (לא בדרך ציווי וחובה להטיב מעשיו — כי פשוט הוא), אלא בתור טעם והסברה למה שאמר קודם לכן: „למה נפלו פניך"? — „הלא (בידך הדבר) אם תטיב, שאת" (— „ישתביק חו־ בתך"). הרי ש„אם" זה אינו מענין „חובה" או „רשות".

ועד"ז בכתובים: „אם שמוע תשמעו בקולי וגו' " [7] או: „אם בחקותי תלכו וגו' " [8], שאין כוונתם להודיע עצם ה־ חיוב לשמוע בקול ה' וללכת בחוקותיו, כי חובה זו כבר ידועה ממקומות רבים בתורה; ולא באו הכתובים אלא להת־ נות ולתלות בהם את השכר הנאמר לאחר זה: „אם שמוע וגו' (אזי) והייתם לי סגולה"; „אם בחקותי תלכו" — „ונתתי גשמיכם בעתם".

ז. א. שבפסוקים אלו (וכיו"ב), שה־ סברא נותנת שאין כוונתם ציווי על ענין ה„חובה" שבתוכנם, הרי „אם" שבהם הוא במובנו הפשוט (תנאי וכו'), ואין לו שייכות ל„רשות" ו„חובה" שבדברי ר' ישמעאל.

ד. אמנם בד"א (שה„אם" פירושו בל' תנאי כו') כשהכתוב אומרו בענין שציוויו וחיובו כבר ידוע ופשוט (מה־ כתובים הקודמים או שמובן מאליו), אבל כאשר הנידון הוא בדבר שחיובו אין ידוע עד הנה — הרי לא יתכן לומר ש„אם" נאמר בו בתור תנאי (לדבר שטרם נודע עיקר ענינו — ציוויו וחיובו).

וכמו בכתוב דפרשתנו „אם כסף תלוה את עמי וגו' " [אף שמצד המשך הלשון אפשר לפרשו בל' תנאי כנ"ל, ש„אם" תקיים מצות גמ"ח אז „לא תהי' לו כנושה וגו' ", בכ"ז], מכיון שעד פסוק זה לא נכתב הציווי על גמ"ח, הרי א"א לומר שכוונת הכתוב להתנות בו (ב„אם כסף תלוה") ציווי אחר, בעוד שלא נאמר עדיין ציוויו וחיובו הוא.

ולכן מפרש רש"י ש„אם" זה חובה הוא (ומשמש בל' „כאשר" — ודלא כ„כל אם ואם שבתורה", היינו כל „אם" שבגדר רשות וחובה, שפירושן „רשות") ושישנם עוד ב' מקומות בתורה שה„אם" הכתוב בהם הוא „חובה":

גם בפסוק „ואם מזבח אבנים תעשה לי וגו' " א"א לומר שהמכוון הוא הקדמת תנאי למ"ש אח"כ „לא תבנה אתהן גזית" — כיוון שטרם יודעים החובה לבנות מזבח אבנים. וכן אין שייך לפרש כזאת בפסוק „ואם תקריב מנחת ביכורים וגו' " דכיון שעד עתה לא ידענו ע"ד מצוות מנחת העומר — אין לפרשו במובן של תנאי לה־ נאמר לאח"ז שיהי' „אביב קלוי באש וגו' ".

נמצא שבכל ג' פסוקים אלו הרי עכצ"ל ד„אם" הנאמר בהם אינו כמש־ מעו („רשות" או ע"ד תנאי) אלא משמש ל' כאשר לחובה.

ה. ועפ"ז יובן מה שרש"י (בפ' יתרו) מביא כתובים בהם מפורש שגמ"ח ומזבח אבנים הם חובה, ואינו

21) ומזה מובן שאף שאמר ר"י: כל אם ואם כו', עכצ"ל שאין כוונתו לכל מקום ממש כ"א לסוג מיוחד. ומה שאמר „כל" כוונתו לכל המקומות שבסוג זה.

מביא כתוב דחיוב זה בנוגע למנחת העומר (כנ"ל ס"ב) — כי בהבאת פסוקים אלו בנוגע לגמ"ח ומזבח אבנים אינו מתכוון (להוכחה, שהם חובה) אלא להדגיש ולהודיע, שהציווים שבהם — נאמרו להלן, ושמצוותם טרם ידועה (מכתובים שנאמרו לפני "אם כסף תלוה" ו"אם מזבח וגו' "; ואשר לכן א"א לפרש "אם" — תנאי כו', כנ"ל) — והיינו משום שבנוגע להם (גמ"ח ומזבח אבנים) — אפשר לטעות ולומר שידענו כבר שמחוייב בהם מהנאמר לפנ"ז:

גמ"ח — כבר נאמר באברהם[22] "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו וגו' לעשות צדקה ומשפט וגו' ";

מזבח אבנים — כבר נאמר ביעקב "ויקח את האבן וגו' וישם אותה מצבה וגו' "[23] —

משא"כ במנחת העומר שאין מקום לטעות זו, לא הוצרך רש"י להביא הכתוב שבו נאמר חיובה.

ו. עפ"י הסברה זו, שדברי ר' ישמעאל אמורים רק כשתוכן הכתוב הוא בגדר רשות וחובה, יובן גם זה שאין הפסוק "ואם יהי' היובל וגו' "[13] בכלל אלו ש"אם" הוא ל"חובה" — כי "היותו" של יובל (בזמן שנוהג) הוא ענין הבא ממילא (בהגיע זמנו), ואינו תלוי כלל בבחירתו ופעולתו של האדם, ולכן גם בזה לא שייך לומר ש"אם" כוונתו לרשות או לחובה.

אמנם, עם היות ש"אם" שביובל אינו דומה — מצד פעולות האדם כו' — להג' "אם" שבמאמר ר' ישמעאל, בכ"ז בפירוש התיבה הרי הוא דומה להם: גם "אם" שביובל משמש בל' "כאשר", והיינו מפני הצד השוה שבהם, דבכולן אין המדובר ב("אם") ספק, אלא ענין של "ודאי" (אם מטעם "חובה" שעל האדם, שהוא הסוג שבמאמר ר' ישמעאל, או מטעם שאינו ביד האדם ויבוא במילא ובודאי — היובל)[24].

ולכן כשרש"י מפרש שימושה של תיבת "אם" בפסוק "ואם תקריב מנחת

---

22) וירא יח, יט.

23) ויצא כח, יח. וראה רש"י ראה יב, ג: מזבח — של אבנים הרבה, מצבה — של אבן א'. הרי מובן שענינם א' אלא שמצבה של אבן א'. וראה גם רמב"ן ויצא שם. וראה פרש"י (ויצא שם, כב): "וכן עשה בשובו מפדן ארם כשאמר לו קום עלה בית אל (וישלח לה, א), מה נאמר שם (לה, יד) ויצב יעקב מצבה וגו' ". והרי נצטווה "ועשה שם מזבח וגו' " (שם, א). וראה שם, ז. ואכ"מ.

24) ומ"ש רש"י בפ' עה"פ "ואם יהי' היובל וגו' ": מכאן הי' ר"י אומר עתיד היובל שיפסוק. אין כוונתו בזה לפרש "אם" בל' תנאי

(ראה ברא"ם וגו"א ויקרא ב, יד, שפירשו דברי רש"י כן. ואע"פ שלכאורה הוא בסתירה למ"ש ברש"י (ויקרא) שם, כ' שבויקרא מפרש רש"י בפשש"מ ובפסוק "ואם יהי' היובל" מפרש הוא (לפי שיטת ר' ישמעאל שיש רק ג' מקומות ש"אם" הוא חובה, והוא) לפי דרשת חז"ל, אבל מובן שאפ"ל שרש"י בפשטות פירושו יפרש במקום א' בסתירה למקום אחר, כדלעיל הערה 12, וגם מובן שכל דברי רש"י הם לפי פשש"מ)

שהרי כ' להדיא בויקרא (שם): וכן ואם יהי' היובל וגו', אלא כוונתו דאף שפירושו "כאשר", הרי לכאורה כל הענין מיותר, דהול"ל: "ובשנת היובל" וכיו"ב (משא"כ ב"ואם מזבח אבנים" ו"אם כסף תלוה", "ואם תקריב מנחת ביכורים" הרי לאחרי שרש"י מפרש שפירושם "כאשר", הרי פי' הכתוב שמשמיענו החובה לעשותם).

ולכן מפרש רש"י שהכתוב משמיענו ב"ואם (— כאשר) יהי' היובל" שעתיד היובל שיפסוק.

ביכורים גו' ", וכותב "הרי אם משמש בל' כי כו' ", והיינו — "כאשר" [25], הביא דוגמא מ"אם יהי' היובל גו' ", לפי שגם שם משמש בל' "כאשר" [26], כנ"ל. (אבל ודאי שאין כוונתו להשוותן גם בענין של "חובה", שהרי "אם יהי' היובל" לא ניתן להתפרש לא לרשות ולא לחובה, וכנ"ל).

וכן בפסוק "אם כופר יושת עליו גו' " [11], שאין "אם" שבו נכלל בין המנויים דר' ישמעאל. אעפ"י ש"זה משפטו שישיתו עליו ב"ד כופר" — מ"מ לא שייך לומר שהוא "חובה":

הגדר ד"חובה" שייך רק בדבר הבא במצב רגיל ובתנאים מצויים, שאז מתאים לומר שעל האדם מוטל חיוב לעשות דבר מסויים; אבל בנדו"ד הרי כל ענין הכופר הוא בנוגע למציאות של מקרה (בלתי מצוי, ויתרה מזו — היפך סדרו של עולם), שכאשר "יגח שור גו' והמית איש גו' (אז) זה משפטו כו' " — ולכן אין שייך לומר שמשפט זה לחייבו כופר הוא בגדר הטלת "חובה" על הב"ד, ובפרט זה — אינו דומה להג' שבמאמר ר"י.

אמנם בפירושו של תיבת "אם" הנאמר בכופר, היינו לענין הוודאות שבו (לאחרי שכבר המית שורו כו'), אינו שונה מאלו שבמאמר ר"י — ולכן פירש רש"י שם: "אם זה אינו תלוי וה"ה כמו "אם כסף תלוה" לשון אשר כו' " [27].

ז. ומעתה יש לבאר הטעם שרש"י מעתיק מהכתוב גם את המלים "את עמי":

דהנה אף שגמ"ח היא מצוה וחובה, עדיין הי' אפשר לומר ש"אם" זה פירושו רשות — היינו אם נאמר (בכדי ליישב את הל' "אם") שהכתוב מיירי גם בהלואה לנכרי, ושהיא אינה

---

25) ומ"ש רש"י כאן ש"אם משמש בל' כי" ולא בל' "כאשר" כבשאר המקומות, י"ל שכיון שכבר פרש"י (ויקרא יח, טו) ש"כי משמש בד' לשונות", הרי מובן שאם יש מקום לומר ש"אם משמש בל' כי" — שפיר טפי, כי אז מובן זה שגם "אם" משמש בכמה לשונות (ראה ברא"ם וגו"א).

אלא שבשאר המקומות אא"פ לרש"י לפרש ש"אם" משמש בל' "כי" כי במקומות ש"כי" פירושו "כאשר" הנה הפועל בא מיד לאחרי תיבת "כי" (כמו בפ' ויקרא: "כי יקריב" (א, ב) "כי תקריב (ב, א. ד) "כי תחטא" (ד, ב. ה, א. יז. כא)) ולכן כאן שנא' "ואם תקריב" (ש"ואם" סמוך להפועל) שייך לומר בל' "כי" משא"כ ב"ואם מזבח אבנים תעשה", "אם כסף תלוה".

26) ומה שרש"י מביא דוגמא מפסוק זה דוקא (ולא מפסוקים "ואם מזבח אבנים", "אם כסף הלוה" שכבר למדם התלמיד) י"ל

א) בפסוק זה מוכח מתוכו שפירושו "כי", שהרי היובל בא ממילא בהגיע הזמן, (משא"כ בפסוקים הנ"ל שצריך הוכחה מ־מק"א שהם חובה).

ב) הצד השווה שבפסוקים "ואם תקריב גו'", "ואם יהי' היובל גו'" שבשניהם בא הפועל מיד אחרי מלת "ואם", משא"כ ב־מקומות הנ"ל, ראה לעיל הערה 25.

27) ומ"ש הרא"ם ש"אם" זה אינו בין הג' המנויין לפי שהיא חובה התלוי' בדבר ("כי יגח גו' "), ואינה ענין שיבוא בהכרח, ולכן אינה כהוודאות של הג', לבד זאת שצע"ג איך אפשר לחלק בהוודאות שבהם כדלעיל הערה 12, הרי אין זה מספיק שהרי גם "אם כסף תלוה" תלוי בזה שיהי' עני, ואינו ענין שיבוא בהכרח (וכמו שהקשת במשכיל לדוד — ודוחק לחלק בין ענין הקרוב יותר לודאי לזה שאינו קרוב כ"כ לודאי).

וגם מ"ש במשכיל לדוד שחובה שייכת רק כשעליו לחזור אחר איזה ענין, משא"כ כאן שאדרבה עליו לשמור שורו — אינו מובן שהרי אין המדובר בחובת האדם ש־שורו הזיק, אלא בחובת ב"ד לחייבו לשלם כופר. ועכצ"ל כבפנים שאינו נק' חובת ב"ד כיון שבא רק במקרה בלתי רגיל כו'.

אלא רשות, ומשו"ז נאמרה בל' „אם כסף תלוה גו' ", שבפשטות משמעותה „רשות".

ולכן מעתיק רש"י „את עמי" ש־עי"ז שולל הפירוש הנ"ל, וכמו ש־מפרש אח"כ „וזה משמעו, אם כסף תלוה — את עמי תלוהו ולא לנכרי כו' ", והיינו שהמדובר בכתוב זה הוא רק בהלואה לבן ישראל [28], ולכן עכצ"ל ש„אם" האמור כאן חובה הוא ולא רשות.

אמנם לאחרי כל זה, יש עדיין טעם אחר (כדלהלן) [29] לפרש ש„אם" האמור כאן הוא „רשות" ולא „חובה" — ולשלול זה באה הוספת רש"י: „ר' ישמעאל אומר כו' ", היינו שא"א לומר כן כיון שהמדובר בר' ישמעאל (ושיטתו) — וכפי שית' להלן.

ח. בפ' המן [30] (שכבר למדה התל־מיד) מסופר, שמשה רבינו ציוה לבנ"י שיניחו מהמן „מלא העומר ממנו למש־מרת לדורותיכם גו' ". ופירש"י (לדו־רותיכם): „בימי ירמי', כשהי' ירמי' מוכיחם למה אין אתם עוסקים בתורה, והם אומרים נניח מלאכתנו ונעסוק בתורה — מהיכן נתפרנס, הוציא להם צנצנת המן, אמר להם כו' בזה נתפר־נסו אבותיכם, הרבה שלוחים יש לו למקום להכין מזון ליריאיו".

ולכאורה מוכח מפירושו זה, כי כל איש מישראל אין לו להתעסק בעניני העולם בשביל פרנסתו; כ"א יעסוק בתורה והקב"ה יזמין לו פרנסתו בדוגמת המן. ומובן, שכאשר הנהגתו היא כהוראת התורה — בהתמסרות שלמה ואמתית לתורה ומצות' — הרי גם פרנסתו המזומנת לו מהקב"ה היא שלמה, בכל צרכיו, ובמילא לא יצטרך גם לגמ"ח — ובדוגמת אוכלי המן. ואם אין פרנסתו מצוי' בשלימות וזקוק ללוות, הרי זה גופא מוכיח שלא התנהג כדרישת התורה (אלא עסק בעניני העולם והשתדל בפרנסתו בדרך טבעי).

לפ"ז הי' אפ"ל ש„אם כסף תלוה גו' " אינו „חובה": המקיים ציווי והוראת התורה — לא יצטרך לגמ"ח ולא משתעי בי' קרא; ועכצ"ל שה־מדובר הוא בזה שאינו מתנהג ע"פ ציווי התורה, וא"כ

א) ה"ז בלתי רגיל שבן־ישראל יתנהג היפך מהוראת התורה (בכללות סדר והנהגת חייו) — ובמציאות בלתי רגילה אין מתאים הל' של „חובה", כנ"ל ס"ו;

ב) מכיון שהוא חטא ופגם וכו' י"ל שאין חובה להלוות לו, כ"א רשות וכו'.

ועפ"ז מנ"ל ש„אם כסף תלוה גו' " הוא „חובה" שלא כבכל (לבד ב') המקומות בתורה?

ולכן מקדים רש"י שמאמר זה — ר' ישמעאל אמרו:

במס' ברכות [31] מצינו מחלוקת בין ר"י ורשב"י: „ואספת דגנך [32] מה

28) ומ"ש ברש"י לפנ"ז „עמי ונכרי עמי קודם" עכצ"ל שאין כוונתו של רש"י שהלוואת הנכרי הוא בכלל „אם כסף תלוה" (שהרי כתב אח"כ „ולא לנכרי") אלא ש־להיות ש„לעמי" חובה להלוות מ„אם כסף תלוה" ולנכרי — רק רשות, הרי מובן ש„עמי קודם", ואינו דומה ל„עני ועשיר — עני קודם", וכמו שחילקם רש"י אח"כ, אלא שבתחילה מפרש הענין בכללות, ואח"כ מפרט ומחלק בין עשיר לנכרי.

29) אלא שאינו פשוט כ"כ (לבן חמש למקרא) — ולכן גם שלילה שלו באה ברמז — וכמשנ"ת כמה פעמים.

30) בשלח טז, לב.

31) לה, ב.

32) עקב יא, יד.

ת"ל לפי שנאמר *[32] לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, יכול דברים ככתבם, ת"ל ואספת דגנך — הנהג בהם מנהג דרך ארץ, דברי ר' ישמעאל. רשב"י אומר אפשר אדם חורש כו' תורה מה תהא עלי', אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים כו', ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמן, שנאמר ואספת דגנך כו' ".

הרי שלשיטת ר"י על האדם להתעסק בעניני העולם בשביל פרנסתו — "הנהג בהם מנהג דרך ארץ". ואף שגם באופן זה, אם הוא מתנהג בעניני העסק כראוי, בזהירות מכל איסור וכו' ובקביעת עתים לתורה וכו', יזמין לו הקב"ה פרנסתו הנחוצה לו מבלי שיצטרך להלוואה[33] — בכ"ז מכיון שצריך הוא להשתדל בפרנסתו בדרכי הטבע, הרי בנקל יוכל ליכשל במדת (כמותה ואיכותה של) ההשתדלות ולבוא למצב שיהי' זקוק להלוואה; ופשוט שבאופן כזה ובמציאות רגילה כזו, שנכשל בדבר שקשה ליזהר בו, יש "חובה" להלוות לו.

נמצא, איפוא, שלשיטת ר"י א"א לומר ש"אם כסף תלוה גו' " פירושו "רשות". ולכן הביא רש"י ענין זה בשם ר' ישמעאל, בכדי לרמז לשיטתו שבה ההכרח לפירוש זה[34].

ט. והנה לכאורה הי' אפ"ל שאין דברי ר"י (ש"אם" יתכן להיות גם חובה) אמורים אלא במקום שנאמר "אם", אבל במקום שנאמר "ואם" (בתוס' וא"ו, המחברו למש"נ לפנ"ז) דאז פירושו (לכאו'): ואם תעשה באופן שונה ממש"נ קודם לכן, הרי מוכח ביותר שהוא ("ואם") תלוי ורשות — א"כ מסתבר לכאו' שא"א לפרש שהוא חובה.

אמנם מזה שרובם (ב' מג') מהיוצאים מן הכלל דרשות הם במקום שנאמר "ואם" — "ואם מזבח אבנים גו' "; "ואם תקריב מנחת ביכורים גו' " — מוכח שגם כשנאמר "ואם" יתכן שיהי' חובה (אלא שהכלל מחדש שאינו כן). וזהו שדייק רש"י בלשונו "כל אם (ולא מסתפק בזה, אלא ממשיך ולא בתור וא"ו המוסיף כמו בל' הרגיל "כל צדיק וצדיק") ואם כו' ", כי כוונתו בזה [לא רק להדגיש שבכ"מ (חוץ מג') רשות הוא, אלא]

---

*[32]) יהושע א, ח.

[33]) שהרי עני הוא (באותה שעה עכ"פ) ועבד לזה לאיש מלוה.

[34]) ומה שרש"י בוחר לפרש המקרא ע"פ שיטת ר"י — הוא לפי שבפשטות ועל הרוב צ"ל הנהגת האדם באופן זה — כהשתדלות בדרך הטבע וכו' וכדאי' בגמ' שם: הרבה עשו כר"י ועלתה בידן, כרשב"י ולא עלתה בידן. — שהנהגת רשב"י היא רק בשביל יחידי סגולה ועל הרוב צ"ל ההנהגה כשיטת ר"י.

אלא שבזמנים מיוחדים ובתור הוראת שעה צ"ל כן גם הנהגת הרוב ולכן בזמן ירמי' הוכיחם ע"ז כנ"ל, כי אז הי' צ"ל כן בתור הוראת שעה.

וזהו דיוק ל' רש"י (בשלח שם) "בימי ירמי' כשהי' ירמי' מוכיחם כו' ", דלכאורה "בימי ירמי' " מיותר, אלא לרמז שדוקא "בימי ירמי' " צ"ל כן (בתור הוראת שעה כנ"ל) — אז צ"ל בדוגמת המן שניתן לבנ"י מבלי שום השתדלות כו'.

ועפ"ז מתורצת התמי' הכי גדולה: בכל הדורות שממרע"ה ועד ירמי' (שבהן גם כמה יחידות ברוחניות — כמסופר בנביאים) לא מצינו שהראו לבנ"י צנצנת המן?!

וזהו הפי' "לדורותיכם" — היינו בזמנים ודורות מיוחדים שצ"ל ההנהגה ע"ד שהי' בבנ"י במדבר.

---

33) ומה שרש"י בוחר לפרש המקרא ע"פ שיטת ר"י — הוא לפי שבפשטות ועל הרוב צ"ל הנהגת האדם באופן זה — כהשתדלות בדרך הטבע וכו' וכדאי' בגמ' שם: הרבה עשו כר"י ועלתה בידן, כרשב"י ולא עלתה בידן. — שהנהגת רשב"י היא

להדגיש שבין שנא' „אם" בין שנאמר „ואם" — בשניהם חל ומחדש כללו של ר"י.

ורש"י, לשיטתו, מוכרח לומר כן:

בפסוק „מזבח אדמה תעשה לי גו' " [35] (שלפני פסוק „ואם מזבח אבנים גו' "), שהמדובר בו במזבח שבנו ישראל במדבר, מביא רש"י ב' פירושים: „מחובר באדמה שלא יבננו ע"ג עמודים. ד"א, שהי' ממלא את חלל מזבח הנחושת אדמה בשעת חנייתן".

הנה לפי פי' הב' הי' אפ"ל לכאורה שפסוק „ואם מזבח אבנים גו' " בא בהמשך לפסוק שלפניו והוא רשות, ופירושו: שאם תמלא את המזבח שבמדבר (לא באדמה אלא) באבנים, „לא תבנה אתהן גזית גו' ". אבל לפי' הא' הרי א"א לפרשם כהמשך אחד, כי אין ענינם שוה: „ואם מזבח אבנים גו' " מיירי בהמזבח עצמו, משא"כ בפסוק שלפניו („מזבח אדמה") שלפי פי' הא' המדובר באופן בנייתו של המזבח. והיות שפירושו זה הוא הראשון (= העיקרי), הרי מובן ש־רש"י (לשיטתו) מוכרח לפרש את הכתוב „ואם מזבח אבנים גו' " בתור חובה וציווי חדש, היינו שיבנו מזבח לאחרי שיעברו את הירדן (ולא קאי על זה שבנו במדבר).

וזהו הטעם (נוסף על הנ"ל — שנוגע לפי' „אם כסף") שרש"י מביא דברי ר"י בשם אומרם בפ' יתרו: לרמז דפירושו בפסוק דיתרו „ואם מזבח אבנים גו' " (שה„ואם" לא בא כהמשך להפסוק שלפניו, וכי אין ענינו רשות, אלא חובה) יתבאר בזה שר' ישמעאל אמרו, כי ר"י הוא הסובר ש„מזבח אדמה" פירושו „שלא יבננו ע"ג עמודים" [36]. ולכן לשיטתו א"א לפרש ש־„אם מזבח אבנים גו' " בא בהמשך ל„מזבח אדמה גו' " שלפניו כנ"ל (וש־הוא רשות), ולכן עכצ"ל שאין המדובר בו במזבח הנחושת שבנו במדבר אלא בחובת עשיית מזבח אבנים בכניסתם לארץ.

י. אמנם עדיין הי' מקום לדחוק ולומר שאף שעשיית מזבח אבנים חובה היא בכ"ז „ואם מזבח אבנים וגו' " רשות הוא:

אם נאמר ש(לפעמים) הלבינה היא ג"כ בכלל „אבן" [37], הי' אפ"ל שה־חובה (האמורה במקום אחר) לעשות מזבח אבנים אינה שוללת מזבח של לבנים. היינו שהרשות לעשות המזבח של אבן או של לבינה. ולפי זה יש מקום לפרש ה„אם" כמשמעו (רשות): „ואם מזבח אבנים (ולא של לבנים) תעשה לך [38], לא תבנה אתהן

35) יתרו כ, כא.

36) מכילתא עה"פ.

37) ואף שע"ד ההלכה אין הלבינה בכלל אבן (ראה מג"א סי' קלא, סק"כ וראה במכילתא שהובא בהערה שלאח"ז) הרי מזה שלא פרש"י עה"פ „ותהי להם הלבנה לאבן גו' " (נח יא, ג) שהלבינה הי' תחת האבן (כראב"ע, ועוד (שם). וכן במ"ש „(והחמר הי' להם) לחמר" פרש"י לטוח הקיר, ולא „תחת טיט" כבראב"ע, ועוד שם) מוכח שמפרש „ותהי להם הלבנה לאבן" כפשוטו שהלבינה (היינו החומר שממנו נעשה) נת־קשה ונעשה אבן (ראה בפי' הר"ן עה"ת: ותהי להם הלבנה לאבן, כלומר, שמצאוה חזקה ומקשית). והיינו שבפשוטו הלבנה ג"כ נק' אבן.

38) ראה במכילתא עה"פ „ואם מזבח אבנים גו' ": ומה ת"ל ואם מזבח אבנים אלא רצה של אבנים יעשה, של לבנים יעשה.

גזית" (כי ענין "גזית" יתכן רק ב־מזבח של אבנים ממש [39]).

ולכן מביא רש"י הוכחתו על חובת עשיית מזבח אבנים מ"ש "אבנים שלמות תבנה גו' " (ולא מפסוק ה־קודם: "ובנית שם גו' מזבח אבנים"), כי אבן שלימה (ע"ד הפשט) תתכן באבן שאינה עשוי' בידי אדם, והיא שלימה בטבעה ומשעת בריאתה (בידי שמים) [40], ומכאן, שהחובה לעשות מז־בח אבנים היא בשל אבנים ממש (ע"פ פשוטו של מקרא), וא"כ עכצ"ל ש"ואם מזבח אבנים וגו' " אינו רשות אלא חובה.

יא. טעם נוסף לזה שרש"י מביא דברי ר"י בשם אומרם:

מצינו פלוגתא בגמ' [41] בין ר"י ור"ע בכמה דברים [42] אם הם רשות או חובה, היינו בענינים שאין בהם הכרע אם פירושם רשות או חובה — שיטתו של ר"י היא שיש לפרשם "רשות", ושיטתו של ר"ע — שהם "חובה".

ודברי ר"י בענייננו ש"כל אם ואם רשות חוץ מג' כו' ", מתאימים ל־שיטתו שבאם אין הכרע צ"ל שהוא רשות — ולכן "כל אם ואם" (גם אם יש מקום לומר שהוא חובה) פי־רושה רשות — ובמילא מובן, לאידך גיסא, שאלו הג' היוצאים מן הכלל יש בהם הוכחה ברורה המכריחה לפרש את ה"אם" שבהם שהוא חובה.

וזהו גם הטעם (הנוסף) שרש"י מביא מאמר זה בשמו של ר"י, בכדי לרמז שבאלו הג' מקומות יש הכרח גמור לפרש שהוא חובה (שהרי גם ר"י, שבכל מקום שאין בו הכרע סובר שאינו אלא רשות, סובר כאן שהוא חובה) — וכמו שמוכיח רש"י מהכתובים — שבע"כ צ"ל שענינם חובה.

יב. מ"יינה של תורה" בפרש"י זה: מחלוקת זו שבין ר"י ור"ע — ב־כתוב שאין לו הכרע אם לפרשו כ־רשות או כחובה [43] — יסודו בההפרש שבין אופני עבודתם:

ר"י הי' כהן [44] (גדול [45]). ענינו של כהן הוא שמצד תולדתו (בטבעו) "קדוש הוא לאלקיו", והיינו שאופן עבודתו הוא עבודת הצדיקים. ר"ע הי' בן גרים [46], התחיל ללמוד תורה בהיותו בן ארבעים שנה [47], ומזה — שעבודתו היתה בקו התשובה [48].

---

39) ראה בפרש"י עה"פ: ל' גזיזה כו', וענין גזיזה היינו שמפריד הדבר מהמקום שהוא בטבעו, ולא רק שמחלק איזה דבר לשנים.

40) ראה תו"א משפטים עז, ג. ובלקו"ש ח"י שיחה א' לפ' וירא, וכ"ה גם בפשטות.

41) סוטה ג, א.

42) ועד שס"ד דר"פ שם לומר ש"בכל התורה כולה הכי פליגי".

43) ראה ביאור שיטתם בהגש"פ — ביאורים בסופו — בהדרן למס' פסחים (י"א ניסן, תשל"ב).

44) חולין מט, סע"א (ומיירי בר"י חבירו ובר פלוגתי' דר"ע).

45) בשטמ"ק חולין שם אות ט (הובא בסה"ד מע' ר"י סע' ח בשם "קצת פירושים של רש"י"): "והוא ר"י בן אלישע כה"ג". אבל ראה סה"ד שם. וראה שם גם מע' ר"י בן אלישע סע' ג.

46) ראה סה"ד בערכו. וראה אוה"ת ח"ש (קכג, סע"א). רש"י ד"ה שלא הי' בו — יומא כב, ב.

47) אדר"נ פ"ו, ב. וראה פסחים מט, ב. כתובות סב, ב.

48) ראה יומא שם שאם תזוח דעתו כו'. ולהעיר מהמשך הענינים במשנה (ב"מ נח, ב): אם הי' בעל תשובה כו' אם הוא בן גרים כו'. וכ"ז הוא גם לפי המבואר בתוד"ה דהוא (כתובות שם) דאף שכשהי' ע"ה הי' אומר מי יתן לי ת"ח ואנשכנו כחמור (פסחים שם), מ"מ שומר מצות הי'

ידועה תורת ההי"מ ממעזריטש[49] על מארז"ל[50] "שלא יאמר אדם אי אפשי לאכל בשר חזיר כו' אבל אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי כך" — שכן צריך לומר מי שלא חטא מעולם. אבל הבע"ת — להיות ש"סורו רע"[51], שבו עלולה יותר ההשתייכות לרע — צריך הוא לומר "אי אפשי כו'".

ועד"ז הוא גם בענין רשות וחובה: כשהנידון הוא בצדיק, שמופרך אצלו בטבעו כל דבר שהוא היפך הקדושה — די לו בעבודתו בשאר הדברים — גם אם לא יתעסק לברר ולזכך את הדבר שאין לו הכרע, ועבודתו בדבר הזה היא בבחי' "רשות" (וגם אם יהי' רק רשות — קרוב שיעשנו שהרי צדיק הוא ובדבר הזה[52] יש קס"ד שיהי' חובה); משא"כ הבע"ת, שזקוק לזריזות ולזהירות יתירה, ואם הי' רגיל לקרות דף א' צריך לקרות ב' דפים[53] — צ"ל חובה.

ולכן ר"י, שעבודתו היא עבודת הצדיקים, סובר שבמקום שאין הכרע, רשות הוא; משא"כ ר"ע שעבודתו היא בקו התשובה, סובר שחובה הוא.

יג. ומזה מענה ברור לאלו השואלים ותמהים, ביחס להתגלותה של תורת החסידות בדורותינו אלו: וכי "אכשור דרא"? — כי, אדרבא, דוקא בזמנים אלו, מחמת החושך הכפול ומכופל שבהם, יש צורך בחיזוק רב יותר ולנתינת כחות מיוחדים בכדי לעמוד נגד כל מונע כו'.

וע"י עבודתנו בהפצת המעינות חוצה — קאתי מר, דא מלכא משיחא, ובקרוב ממש.

(משיחת ש"פ משפטים תשכ"ז ותשכ"ט)

והי' "צנוע ומעלי" גם מקודם, אבל בחי' הריטב"א שם כתב כי מקודם לא הי' צנוע ומעלי "אבל אחרי כן חזר למוטב שהי' צנוע ומעלי" (כ"ה בשיט"מ בשמו וכצ"ל גם בחי' הריטב"א שם). ולפי"ז הרי הי' בע"ת ממש (עכ"פ בענינים אלו).

49) הובא בלקו"ת ואתחנן (ט, ד), וראה עד"ז בכתר ש"ט (הוצאת קה"ת סי' שצח).

50) ספרא ס"פ קדושים.

51) מכילתא משפטים כב, ב בנוגע לגר. וראה במדב"ר פ"ח, ב.

52) להעיר מסוטה (מד, ב): במלחמת הרשות כו'.

53) אגה"ת ספ"ט, ושם שצ"ל "כפול ומכופל".